

Centrum Badań
nad Uprzedzeniami

Postawy wobec mniejszości muzułmańskiej w Polsce: Raport z badań sondażowych dotyczących mowy nienawiści

Aleksandra Świderska

Warszawa, 2015

Postawy wobec mniejszości muzułmańskiej w Polsce

W ostatnim Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań, przeprowadzonym przez Główny Urząd Statystyczny w Polsce w 2011 roku, po raz pierwszy w powojennej historii spisów uwzględniono pytanie dotyczące wyznania. Co ciekawe, w końcowym raporcie prezentującym stan i strukturę demograficzno-społeczną ludności (GUS, 2013), słowa takie jak „islam” lub „muzułmanie” nawet się nie pojawiły – mniejszość tę najwyraźniej sklasyfikowano wśród „innych”, niezdefiniowanych wyznań. Osoby do nich przynależące zbiorczo stanowiły wtedy 0,15% ogółu ludności. Oszacowanie liczebności tej konkretnej grupy wyznaniowej w naszym kraju jest więc dość trudne. Według innych źródeł (np., raportu na potrzeby Parlamentu Europejskiego) liczba muzułmanów w Polsce waha się od 5 do 30 tysięcy, choć to wyliczenie uznano za przesadzone (Dassetto, Ferrari i Maréchal, 2007).

Mimo, że obecność muzułmanów w polskim społeczeństwie jest tak marginalna, stosunek Polaków do wyznawców islamu jest wyraźnie negatywny i są oni najmniej lubianą grupą religijną (CBOS, 2015). Widać to szczególnie w kontekście bieżących wydarzeń związanych z napływem syryjskich uchodźców do Europy i niedawno nałożonym na Polskę obowiązkiem przyjęcia około 7 tysięcy uchodźców. Reakcje na te doniesienia były tak ekstremalne, że niektóre z portali internetowych podjęły decyzję, aby uniemożliwić internautom komentowanie artykułów poświęconych muzułmanom i ograniczyć tym samym propagowanie nienawistnych treści pod ich adresem. Zgłębianie charakterystyki postaw wobec muzułmanów i poszukiwanie czynników na nie wpływających wydaje się w tej sytuacji przedsięwzięciem niezwykle potrzebnym. Jednym ze sposobów, w jaki wyrażane są skrajnie negatywne postawy antymuzułmańskie jest mowa nienawiści i to właśnie na jej aspektach skupia się niniejszy raport.

W 2014 roku, Centrum Badań nad Uprzedzeniami przeprowadziło z pomocą Centrum Badania Opinii Społecznej ogólnopolską ankietę dotyczącą społecznych aspektów mowy nienawiści skierowanej przeciwko sześciu mniejszościom: żydowskiej, ukraińskiej, rosyjskiej, romskiej, czarnoskórej, muzułmańskiej i w końcu, mniejszościom seksualnym. Dane zbierano zarówno wśród osób dorosłych, tj. powyżej 18 roku życia ($N = 1007$), jak i wśród młodzieży w wieku od 16 do 18 lat ($N = 653$). W kwestionariuszu znalazło się około 200 pytań dobranych tak, aby z jednej strony zmierzyć poziom akceptowalności mowy nienawiści wśród tych dwóch grup, a z drugiej umożliwić wgląd w potencjalne mechanizmy stojące za przyzwoleniem na wyrażanie nienawistnych sądów. Ten raport koncentruje się na postawach Polaków w stosunku do mniejszości muzułmańskiej i jest zorganizowany wokół następujących zagadnień:

1) Czy Polacy mają kontakt z przedstawicielami mniejszości muzułmańskiej i jakie jest nastawienie Polaków wobec potencjalnego kontaktu z tymi osobami?

2) Jakie czynniki wpływają na postawy Polaków w stosunku do antymuzułmańskiej mowy nienawiści, zwłaszcza jeśli chodzi o ocenę jej obraźliwości i poparcie dla zakazu jej używania?

W kolejnej części raportu zaprezentowane zostaną wyniki analiz, będących próbą znalezienia odpowiedzi na te pytania.

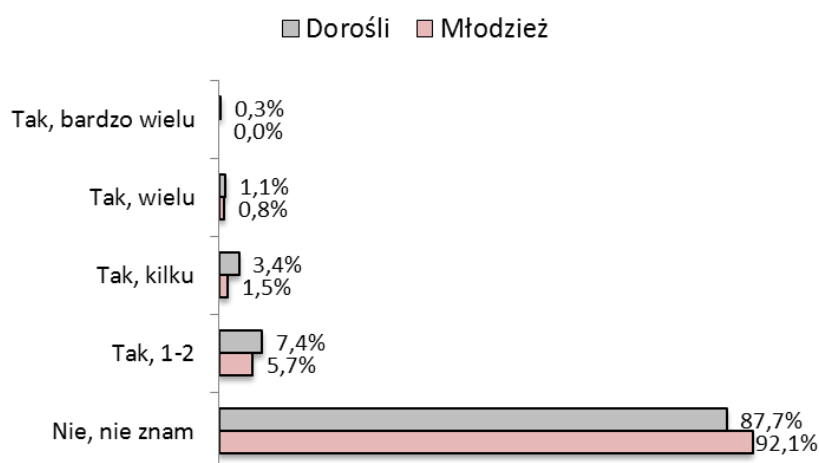
Kontakt z przedstawicielami mniejszości muzułmańskiej

Aby sprawdzić, czy respondenci mają kontakt z reprezentantami mniejszości muzułmańskiej, zadano im następujące pytania:

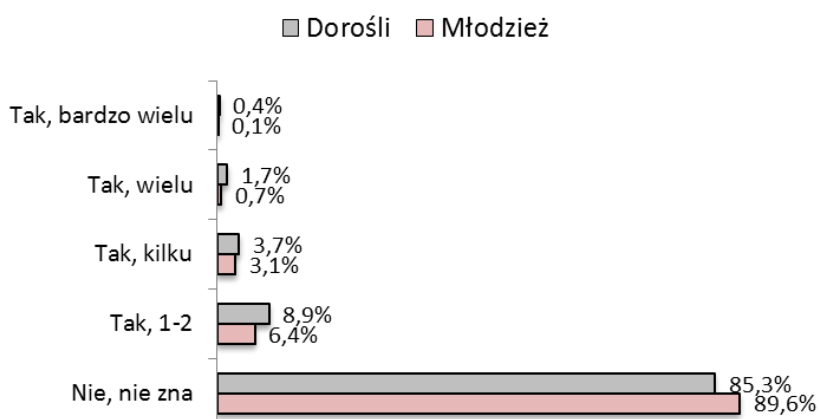
- 1) Czy zna Pan(i) osobiście muzułmanów?
- 2) Czy ktoś z Pana(i) bliskich zna osobiście muzułmanów?
- 3) Czy wśród Pana(i) najbliższych przyjaciół jest muzułmanin?

Rozkłady odpowiedzi przedstawiono na wykresach poniżej (Ryc. 1).

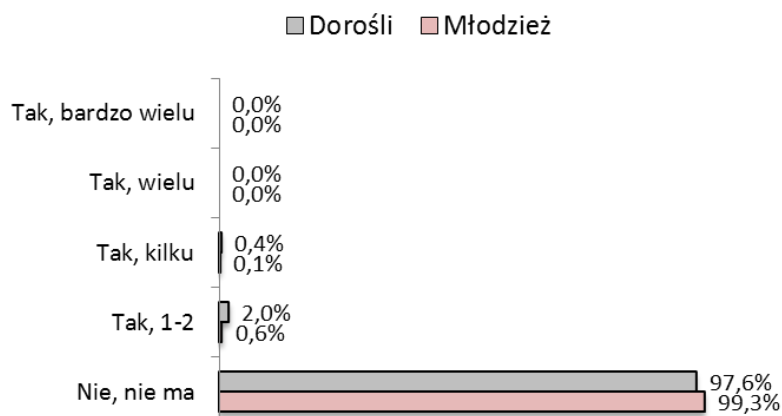
1) Czy zna Pan(i) osobiście muzułmanów?

2) Czy ktoś z Pana(i) bliskich zna osobiście muzułmanów?

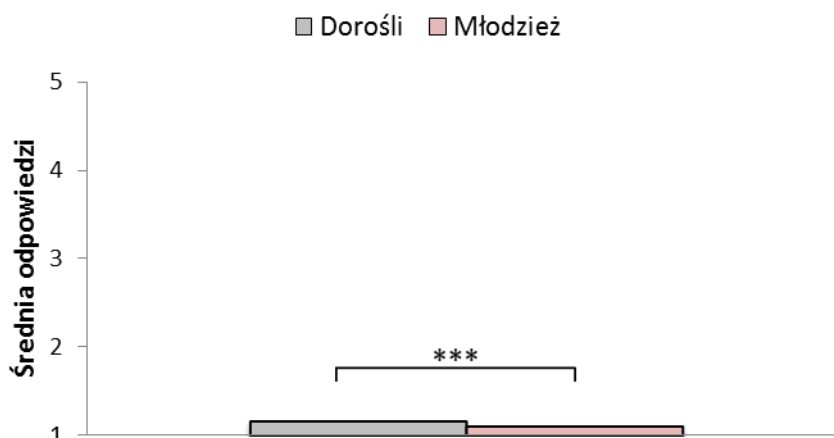
3) Czy wśród Pana(i) najbliższych przyjaciół jest muzułmanin?

Ryc. 1. Rozkłady odpowiedzi osób badanych na pytania dotyczące kontaktu z przedstawicielami mniejszości muzułmańskiej.

Następnie odpowiedzi na powyższe trzy pytania uśredniono, co pozwoliło na utworzenie zbiorczego wskaźnika kontaktu z muzułmanami. Wskaźnika tego użyto w analizie mającej na celu porównanie zadeklarowanego poziomu kontaktu z muzułmanami między grupą dorosłych a grupą młodzieży. Wyniki analizy pokazały, że dorośli wykazali istotnie wyższy poziom znajomości z muzułmanami niż młodzież (patrz Ryc. 2). Należy jednak podkreślić, że dla obu grup stopień tych znajomości był bardzo niski.

Kontakt z mniejszością muzułmańską

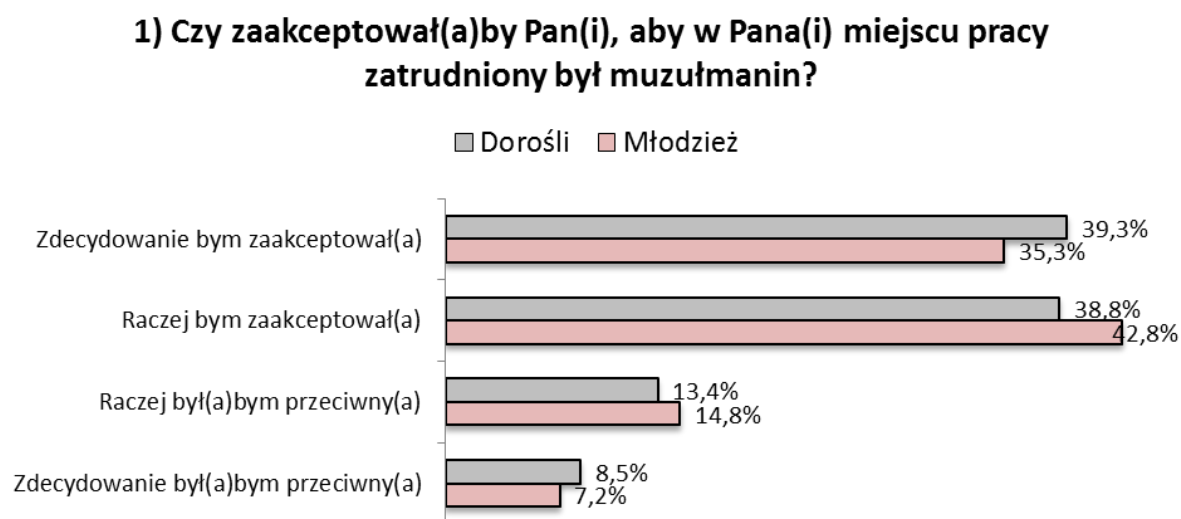
Ryc. 2. Średnie odpowiedzi dorosłych i młodzieży na pytania o kontakt z przedstawicielami mniejszości muzułmańskiej. Statystycznie istotną różnicę oznaczono *** $p < 0,001$.

Akceptacja muzułmanów w życiu codziennym

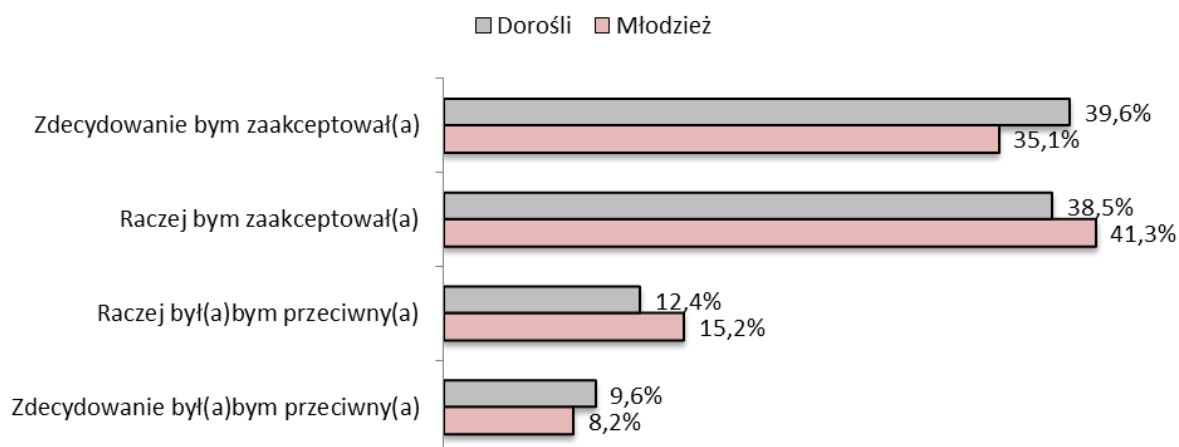
Postawy względem możliwości angażowania się w relacje społeczne o zróżnicowanych stopniach bliskości z reprezentantami danej grupy obcej można określić za pomocą konstruktu dystansu społecznego (Bogardus, 1933). W obecnym badaniu dystans do mniejszości muzułmańskiej zmierzono trzema pytaniami. Zadano je tak, aby najpierw uzyskać informację o dalszych relacjach osób badanych, a następnie przejść na poziom relacji o najwyższym stopniu zażyłości:

-
- 1) Proszę powiedzieć, czy zaakceptował(a)by Pan(i), aby w Pana(i) miejscu pracy zatrudniony był muzułmanin, czy też był(a)by Pan(i) temu przeciwna?
 - 2) Proszę powiedzieć, czy zaakceptował(a)by Pan(i) muzułmanina jako sąsiada, czy też był(a)by Pan(i) temu przeciwna?
 - 3) Proszę powiedzieć, czy zaakceptował(a)by Pan(i) małżeństwo członka Pana(i) rodziny z muzułmaninem, czy też był(a)by Pan(i) temu przeciwna?
-

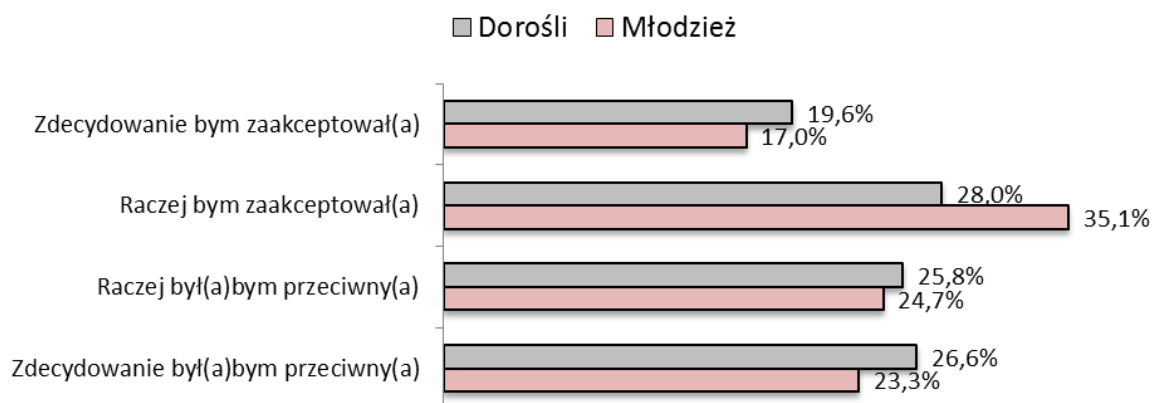
Rozkłady odpowiedzi przedstawiono na Ryc. 3.

2) Czy zaakceptował(a)by Pan(i) muzułmanina jako sąsiada?

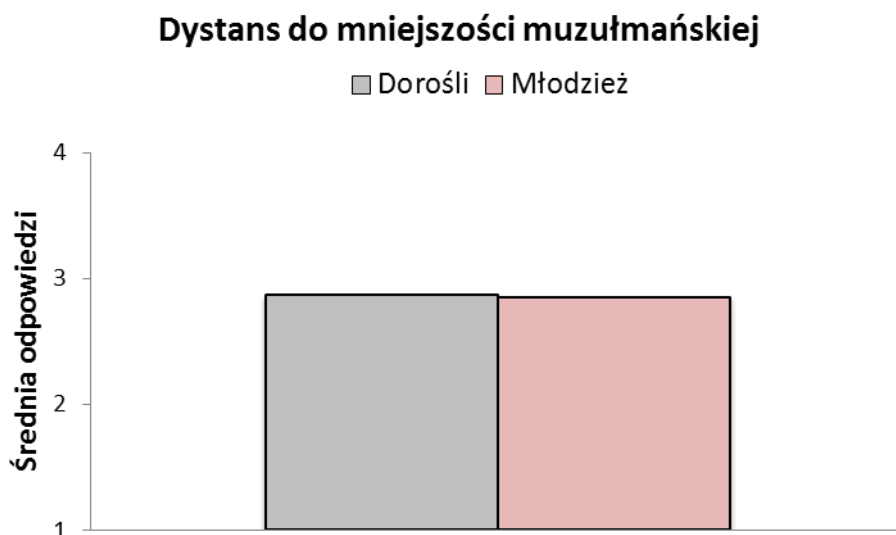

3) Czy zaakceptował(a)by Pan(i) małżeństwo członka Pana(i) rodziny z muzułmaninem?

Ryc. 3. Rozkłady odpowiedzi osób badanych na pytania dotyczące akceptacji przedstawicieli mniejszości muzułmańskiej jako współpracowników, sąsiadów i członków rodziny.

Uśrednione odpowiedzi utworzyły zbiorczy wskaźnik dystansu społecznego. Porównanie wskaźników dystansu do muzułmanów między dorosłymi a młodzieżą pokazało, że odpowiedzi tych dwóch grup były bardzo podobne (nie było między nimi statystycznie istotnych różnic; zobacz Ryc. 4).

Ryc. 4. Średnie odpowiedzi dorosłych i młodzieży na pytania o dystans do przedstawicieli mniejszości muzułmańskiej.

Przedstawione wyniki pokazały uderzająco niski poziom znajomości z przedstawicielami mniejszości muzułmańskiej i średni poziom gotowości do zaakceptowania ich w różnych relacjach życia codziennego. Chociaż Polacy wyraźnie nie doświadczali osobistego kontaktu z muzułmanami, spotykali się z antymuzułmańską mową nienawiści w środkach masowego przekazu. Celem następnej części raportu będzie omówienie, jak oceniana była mowa nienawiści i jakie czynniki wpływały na jej postrzeganie.

Antymuzułmańska mowa nienawiści

Osobom badanym zaprezentowano trzy stwierdzenia, które wcześniej zostały sklasyfikowane jako przykłady mowy nienawiści (do badania udostępniła je Fundacja „Wiedza Lokalna”):

-
- 1) Muzułmanie to podłe tchórze mordują tylko kobiety, dzieci i niewinnych ludzi.
 - 2) Każdy muzułmanin ma nierówno pod dekle, nie ma wyjątków.
 - 3) Ataki kwasem to stara forma załatwiania porachunków między muzułmanami.
-

Badani oceniali stopień obraźliwości każdej z wypowiedzi (udzielając odpowiedzi na skali od 1 – zdecydowanie obraźliwa do 7 – zdecydowanie nieobraźliwa), a później deklarowali poziom poparcia dla zakazu ich używania (na skali od 1 – zdecydowanie dozwolona do 7 – zdecydowanie zakazana). W obu grupach od 70% do blisko 90% respondentów uważało wszystkie sformułowania za obraźliwe, a między 64% a 75% popierało zakaz ich używania (zobacz też Bilewicz, Marchlewska, Soral i Winiewski, 2014). Dalej wskazane zostaną główne czynniki, które mogą tłumaczyć stosunek Polaków do mowy nienawiści wymierzonej przeciwko mniejszości muzułmańskiej.

Czynniki kształtujące postawy wobec mowy nienawiści

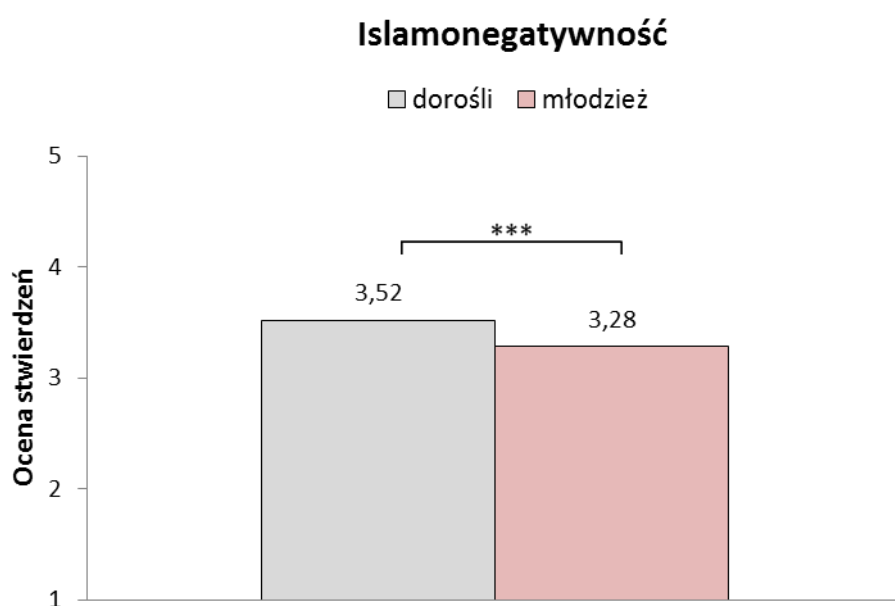
Islamonegatywność

Negatywne postrzeganie muzułmanów przez pryzmat wyznawanej religii i negatywny stosunek do islamu jako takiego opierają się na przekonaniach, że muzułmanie są ludźmi zupełnie innymi i właściwie gorszymi od ludzi z kultur zachodnich, sam islam natomiast jest religią niebezpieczną i politycznie zmanipulowaną (Imhoff i Recker, 2012). Takie opinie ukazują wysoce negatywne czy nawet wrogie postawy wobec przedstawicieli tej mniejszości jako coś naturalnego i usprawiedliwionego, a zatem legitymizują dyskryminację. W naszym badaniu ocenę muzułmanów i islamu zmierzono prezentując uczestnikom siedem¹ stwierdzeń:

-
- 1) Islam jest archaiczną religią, która nie może się dostosować do naszych czasów.
 - 2) Islam wraz ze swoimi ekstremistycznymi odłamami sprzyja terroryzmowi.
 - 3) Muzułmanie i ich religia są tak różni od nas, że nie powinni mieć dostępu do wszystkich stanowisk w społeczeństwie.
 - 4) W porównaniu z innymi religiami muzułmanie są raczej prymitywni.
 - 5) Rozdzielenie religii od państwa, tak jak to jest w krajach zachodnich, przyniosłoby postęp w wielu islamskich krajach.
 - 6) Powinniśmy popierać muzułmanów odcinających się od fundamentalistycznych interpretacji islamu.
 - 7) To skandaliczne, że w niektórych krajach islamskich karze się za nieprzestrzeganie zasad religii.

¹ Z analiz wykluczono jednak odpowiedzi na pozycję 2. Islam wraz ze swoimi ekstremistycznymi odłamami sprzyja terroryzmowi, więc omawiana dalej skala powstała z sześciu pozostałych stwierdzeń.

Osoby badane deklarowały, do jakiego stopnia z każdym z nich się zgadzają, poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali od 1 – *zdecydowanie się nie zgadzam* do 5 – *zdecydowanie się zgadzam*. Następnie wszystkie odpowiedzi uśredniono, tworząc skalę islamonegatywności (Imhoff i Recker, 2012). Jak obrazuje Ryc. 5, postawy dorosłych okazały się bardziej negatywne w porównaniu do postaw młodzieży, ale trzeba podkreślić, że w obu grupach poziom islamonegatywności wydawał się być relatywnie wysoki, tj., wyższy od umiarkowanej postawy, wyrażonej przez środek skali (3).

Ryc. 5. Średnie odpowiedzi dorosłych i młodzieży na stwierdzenia składające się na skalę islamonegatywności. Statystycznie istotną różnicę oznaczono *** $p < 0,001$.

W kolejnej analizie sprawdzono, czy poziom islamonegatywności mógłby wyjaśnić stosunek Polaków do mowy nienawiści skierowanej przeciw muzułmanom. Wyniki ujawniły, że niska islamonegatywność była związana z postrzeganiem antymuzułmańskich stwierdzeń jako bardziej obraźliwych, jak również z większym poparciem dla zakazu używania takich stwierdzeń.

Orientacja na dominację społeczną i prawicowy autorytaryzm

Skala orientacji na dominację społeczną (Social Dominance Orientation, SDO; Sidanius i Pratto, 1999) mierzy przekonania związane z łaodem społecznym opartym na wyraźnej hierarchii grup społecznych, definiowanych na przykład przez wiek, płeć, rasę, czy też religię albo światopogląd. Hierarchia taka bazuje na silnej dominacji określonych grup nad innymi i kształtuje ich relacje w danym kontekście. Orientacja na dominację społeczną wyraża więc uogólnioną akceptację nierówności międzygrupowych. W obecnym projekcie skala orientacji na dominację społeczną była zbudowana z pięciu stwierdzeń:

-
- 1) Prawdopodobnie to dobrze, że pewne grupy są na szczycie, a inne na dole.
 - 2) Mniej ważne grupy powinny znać swoje miejsce.
 - 3) Powinniśmy zrobić wszystko, co w naszej mocy, żeby wyrównać szanse różnych grup.
 - 4) Powinniśmy zwiększać równość społeczną.
 - 5) Grupy lepsze powinny dominować nad grupami gorszymi.
-

Skala prawicowego autorytaryzmu (Right-wing authoritarianism, RWO; Altemeyer, 1996, 2006) rozpatruje postawy w ramach ich trzech głównych cech charakterystycznych. Składają się na nie poziom podporządkowania władzy i innym autorytetom, poziom przywiązania do wyraźnie określonych norm i tradycyjnych wartości przyjętych w społeczeństwie, jak też generalnie wrogie, agresywne nastawienie do reprezentantów grup innych niż własna, zwłaszcza tych, które uważane są za zagrożenie dla grupy własnej i które wyznają inne wartości albo dostosowują się do innych norm. Wcześniejsze badania pokazały, że konstrukt ten koreluje z różnymi miarami uprzedzeń. Skala użyta teraz zawierała sześć stwierdzeń:

-
- 1) To, czego naprawdę potrzebuje nasz kraj zamiast zwiększania zakresu praw i swobód obywatelskich, to solidna dawka prawdziwego prawa i porządku.
 - 2) Odwracanie się od tradycji okaże się pewnego dnia fatalne w skutkach.
 - 3) Posłuszeństwo i szacunek dla autorytetów to najważniejsze wartości, jakich powinny nauczyć się dzieci.
 - 4) To, czego naprawdę potrzebuje nasz kraj, to silny i zdecydowany przywódca, który pokona zło i wskaże nam właściwą drogę.
 - 5) Przyzwoitość i posłuszeństwo wobec prawa są dla nas na dłuższą metę lepsze niż
-

ciągłe podważanie zasad, na których oparta jest nasza społeczność.
6) Właściwym kluczem do dobrego życia jest dyscyplina i posłuszeństwo.

Badani ustosunkowali się do każdego ze stwierdzeń dotyczących orientacji na dominację społeczną i prawicowego autorytaryzmu poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali od 1 – *zdecydowanie nie zgadzam się* do 5 – *zdecydowanie zgadzam się*.

Orientacja na dominację społeczną i prawicowy autorytaryzm także były uznane za czynniki, które potencjalnie mogły przyczynić się do wyjaśnienia postaw osób badanych wobec antymuzułmańskiej mowy nienawiści. Wyniki dalszych analiz pokazały, że niski poziom akceptacji nierówności społecznych przewidywał postrzeganie przykładów mowy nienawiści jako bardziej obraźliwych, jak też wyższe poparcie dla zakazu używania omówionych sformułowań. Wysoki poziom autorytaryzmu podobnie związany był z ocenianiem przykładów mowy nienawiści jako bardziej obraźliwych i wyższym poparciem dla zakazu (zobacz też Tabelę 1).

Ciepło, kompetencja i moralność grupy obcej

W badaniach nad Modelem Treści Stereotypu (Stereotype Content Model, SCM; Fiske, Cuddy, Glick i Xu, 2002) zademonstrowano, że określenie wartościowości stereotypu (tj., tego, czy stereotyp jest pozytywny czy negatywny) dotyczącego danej grupy społecznej nie jest wystarczające do zrozumienia jego treści. Stereotypy są bowiem bardziej złożone i zarówno te pozytywne, jak i negatywne, można lepiej sprecyzować poprzez odniesienie do trzech wymiarów postrzegania grup: ciepła (tzn., do jakiego stopnia członkowie grupy obcej są przyjaźni, lubiani), kompetencji (inteligentni, utalentowani) i moralności (szczerzy, godni zaufania; Leach, Ellemers i Baretto, 2007). O ile grupa, do której sami należymy, zazwyczaj wydaje nam się ciepła, kompetentna oraz moralna, postrzeganie grupy obcej w ramach tych trzech wymiarów zależy od tego, jaką pozycję ma nasza własna grupa w stosunku do tejże grupy obcej, czy też szerszego kontekstu relacji międzygrupowych. W badaniu postrzegane ciepło, kompetencję i moralność mniejszości muzułmańskiej zmierzono pytaniami:

-
- 1) Czy muzułmanie są przyjaźni?
 - 2) Czy muzułmanie są kompetentni, zdolni?
 - 3) Czy muzułmanie są moralni?
-

Wyniki analiz z udziałem ciepła, kompetencji i moralności pokazały, że im wyżej muzułmanie oceniani byli pod kątem tych trzech wymiarów, tym bardziej obraźliwa wydawała się osobom badanym antymuzułmańska mowa nienawiści i tym wyższy był poziom poparcia dla jej zakazu.

Zagrożenie ze strony grupy obcej

W niektórych sytuacjach członkowie grupy obcej mogą być traktowani jak zagrożenie dla grupy własnej (Stephan i Stephan, 2000). Zagrożenie to przybiera formę symboliczną, gdy dotyczy szeroko pojętej kultury i związanego z nią systemu norm i wartości grupy własnej, lub formę realistyczną, gdy dotyczy ekonomicznego dobrobytu i fizycznego bezpieczeństwa. Postrzegane zagrożenie zmierzaliśmy dwoma pytaniami:

-
- 1) Czy wartości muzułmanów zagrażają wartościom wyznawanym przez Polaków?
 - 2) Czy obecność muzułmanów w Polsce zmniejsza szanse znalezienia pracy przez Polaków?
-

Badani zaznaczyli swoje odpowiedzi na skali od 1 – *zdecydowanie nie* do 7 – *zdecydowanie tak*.

Zaobserwowano, że im niższy był poziom zagrożenia ze strony muzułmanów dla grupy własnej postrzegany przez osoby badane, tym bardziej obraźliwa wydawała im się antymuzułmańska mowa nienawiści i tym większe deklarowali poparcie dla jej zakazania.

Tabela 1

Wpływ przewidzianych czynników na postrzeganą obraźliwość stwierdzeń antymuzułmańskich i stopień poparcia zakazu mowy nienawiści wobec muzułmanów wśród osób badanych (dorosłych i młodzieży). Wszystkie wyniki analiz były istotne na poziomie $p < 0,001$.

Stosunek do mowy nienawiści Czynnik	Postrzegana obraźliwość stwierdzeń antymuzułmańskich	Stopień poparcia zakazu mowy nienawiści wobec muzułmanów
Islamonegatywność	↓ islamonegatywność - ↑ obraźliwość	↓ islamonegatywność - ↑ poparcie zakazu
Orientacja na dominację społeczną	↓ akceptacja nierówności - ↑ obraźliwość	↓ akceptacja nierówności - ↑ poparcie zakazu
Prawicowy autorytaryzm	↑ autorytaryzm - ↑ obraźliwość	↑ autorytaryzm - ↑ poparcie zakazu
Postrzegane ciepło mniejszości Postrzegana kompetencja mniejszości Postrzegana moralność mniejszości	↑ ciepło - ↑ obraźliwość ↑ kompetencja - ↑ obraźliwość ↑ moralność - ↑ obraźliwość	↑ ciepło - ↑ poparcie zakazu ↑ kompetencja - ↑ poparcie zakazu ↑ moralność - ↑ poparcie zakazu
Postrzeganie mniejszości jako zagrażającej	↓ zagrożenie - ↑ obraźliwość	↓ zagrożenie - ↑ poparcie zakazu

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone analizy danych, zebranych wśród dorosłych i młodzieży podczas zeszłorocznego badania dotyczącego antymniejszościowej mowy nienawiści, pozwoliły stwierdzić, że Polacy w znaczącej większości uważali przykłady antymuzułmańskich wypowiedzi za obraźliwe i deklarowali poparcie dla zakazu wypowiadania się w taki sposób. Islamonegatywność, orientacja na dominację społeczną i prawicowy autorytaryzm okazały się ważnymi czynnikami kształtującymi reakcje na antymuzułmańską mowę nienawiści: niższe poziomy islamonegatywności i orientacji na dominację były związane z postrzeganiem antymuzułmańskich stwierdzeń jako bardziej obraźliwych i wyższym poparciem dla zakazu ich używania. Analogiczną zależność znaleziono dla wyższego poziomu prawicowego autorytaryzmu. Istotny wpływ na postawy Polaków miały również ciepło, kompetencja i moralność przypisywane muzułmanom, jak też poczucie zagrożenia z ich strony dla grupy własnej. Ocena muzułmanów jako bardziej ciepłych, kompetentnych i moralnych i jednocześnie mniej zagrażających przyczyniła się do przekonania o większej obraźliwości i wyższego poparcia dla zakazu mowy nienawiści.

Bibliografia

- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (2006). The Authoritarians. Retrieved from <http://home.cc.umanitoba.ca/~altemey/>
- Bilewicz, M., Marchlewska, M., Soral, W., & Winiewski, M. (2014). *Mowa nienawiści: Raport z badań sondażowych*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Bogardus, E. S. (1933). A social distance scale. *Sociology and Social Research*, 17, 265-271.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2015). *Postawy wobec islamu i muzułmanów*. Warszawa: CBOS.
- Dassetto, F., Ferrari, S., & Maréchal, B. (2007). *Islam in the European Union: What's at stake in the future?* Brussels: European Parliament.
- Imhoff, R., & Recker, J. (2012). Differentiating Islamophobia: Introducing a new scale to measure islamoprejudice and secular Islam critique. *Political Psychology*, 33, 811-824.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878-902.
- Główny Urząd Statystyczny (2013). *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Leach, C. W., Ellemers, N., & Barreto, M. (2007). Group virtue: The importance of morality (vs. competence and sociability) in the positive evaluation of in-groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 234-249.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of hierarchy and oppression*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.